

Maadata in relatie tot legbegin van broedvogels in het beekdal van de Vledder Aa

Rob G. Bijlsma

In weidevogelminnend Nederland is uitstel van maaien tot 15 juni een dogma. Voor de Drentse beekdalen gaat dat voorbij aan het feit dat 'echte' weidevogels hier bijna niet meer voorkomen, terwijl deze gebieden niettemin van groot belang zijn voor soorten als Kwartel, Kwartelkoning (althans in sommige jaren, zoals 1998), Wulp, Veldleeuwerik, Graspieper, Roodborsttapuit, Paapje en Kneu. Op de vroeg-broedende Wulp na zijn al deze soorten gebaat bij een uitstel van de maai-datum tot 1 augustus. Van eind maart tot in augustus herbergen de Drentse beekdalen van voornoemde soorten nesten, niet-vliegvlugge jongen of jongen die nog afhankelijk zijn van de ouders. Op de Kneu na, die overwegend in struweel broedt, zijn al deze soorten bovendien grondbroeders die hun nesten in open veld of in greppels situeren en die voor hun voedsel afhankelijk zijn van de directe omgeving van die nesten. Vroegtijdig maaien aborteert lopende broedpogingen en bemoeilijkt het produceren van een vervolgegsel. Voornoemde soorten bereiken heden ten dage alleen nog in natuurreservaten een hoge dichtheid. Dit betekent voor de beheerders een grote verantwoordelijkheid, die zich zou moeten vertalen in een aanzienlijk uitstel van de maaidatum (tot na 1 augustus).

Het Nederlandse boerenland behoort tot de meest intensief gebruikte en gemanipuleerde grond ter wereld. Desondanks zijn talloze vogelsoorten geheel of grotendeels afhankelijk van deze gronden. De toenemende rationalisering in de landbouw heeft in de tweede helft van de 20ste eeuw tot enorme problemen geleid, voor zowel de boeren als de vogels (Pain & Pienkowski 1997). In Nederland is de situatie al zodanig verergerd dat zelfs voorheen algemene soorten als Veldleeuwerik *Alauda arvensis*, Ringmus *Passer montanus* en Kneu *Carduelis cannabina* drastisch in aantal zijn afgenomen. Voor deze soorten kunnen natuurreservaten in handen van organisaties als Natuurmonumenten, Staatsbosbeheer en Provinciale Landschappen een laatste refugium zijn temidden van eindeloze vlaktes 'lege' biomassa.

Toch zijn vogels in dergelijke reservaten hun leven noch broedsel zeker. Dat heeft te maken met discrepantie tussen beheer en natuurbelangen. Deze discrepantie wordt bovendien vergroot door het dogma dat broedvogels in grasland zijn gebaat bij een uitstel van maaien tot 15 juni. In dit stuk geef ik een overzicht van het voorkomen en de broedbiologie van enkele karakteristieke broedvogelsoorten in reservaten langs de Vledder Aa ter hoogte van Doldersum.

Gebied en werkwijze

In de zomer van 1990 streek ik neer in West-Drenthe in de buurt van Doldersum. Aan de bovenloop van het beekdal van de Vledder Aa waren op dat moment al veel

gronden in handen van Natuurmonumenten, het Drentse Landschap en Staatsbosbeheer. Het ging om half-natuurlijke cultuurgraslanden, hooiland, heide en extensief benutte akkertjes. In de jaren negentig werd dit areaal uitgebreid door aankoop van twee boerenbedrijven. Deze gronden werden uit productie gehaald (mestinjectie bleef nog een jaar doorgaan) en deels voor begrazing vrijgegeven. Een deel van de graslanden werd minstens eenmaal per jaar gemaaid. De metamorfose van regulier cultuurgrasland naar verruigd cultuurgrasland is iedere keer weer een wonder om te zien. Waar voorheen een helgroene uniforme biomassa-mat het beeld bepaalde, verschenen binnen een jaar talloze ruigtekruiden en nog weer een jaar later fraaie distelvelden (met bijbehorende insecten!). Veldmuizen invadeerden de vrijgekomen gronden, mollen trokken binnen en legden een mozaïek van molshopen neer, sprinkhanen en zweefvliegen keerden terug en ringslangen kwamen jagen.

Als verstokt nestenzoeker nam ik de gelegenheid te baat wat beter te kijken naar Wulp (Bijlsma 1994) en Paapje (Bijlsma 1992). Daarnaast vond ik nesten van een reeks andere soorten, deels door hapsnap nesten 'mee te pakken' tijdens regulier veldwerk in maart tot en met augustus, deels ook door in kleinere gebieden 'alle' nesten van bepaalde soorten op te sporen. De combinatie van beide methodes verzekert een goede uitsnede uit het nestenaanbod. Van elk gevonden nest werden de lotgevallen op een nestkaart bijgehouden (Bijlsma 1996). Ingevulde nestkaarten liggen in depot bij SOVON en bij ondergetekende. Deze nestkaarten vormen, samen met de waarnemingen op veldkaarten, de basis voor onderstaande analyse.

Van Graspieper en Veldleeuwerik heb ik, om de zeer kleine steekproef aan nesten uit West-Drenthe (resp. 2 en 6) aan te vullen, tevens nesten gebruikt die ik in 1985-88 in Oost-Drenthe vond tijdens mijn inventarisaties aldaar voor de Provincie Drenthe (van den Brink *et al.* 1996). Dit leverde 33 nesten van Graspiepers en 13 nesten van Veldleeuweriken op. Deze werden alle gevonden in regulier cultuurland. In tegenstelling tot mijn veldwerk in West-Drenthe liepen de karteringen in Oost-Drenthe tot en met de eerste decade van juli door; waardoor late broedsels zijn gemist.

Van de betrokken soorten is aan de hand van gegevens op de nestkaarten het legbegin van het eerste ei uitgerekend. Uitgaande van legselgrootte, broedduur en nestjongentijd is nagegaan in welke periode de jongen uitvlogen (nestblijvers) of uitliepen (nestvlinders). Afhankelijk van de soort worden ze 10-35 dagen door hun ouders verzorgd. (Bijna) al die tijd zijn ze afhankelijk van het terrein ter plaatse.

Voor Kwartel en Kwartelkoning, waarvan het vinden van nesten niet mogelijk is zonder veel schade aan de vegetatie toe te brengen, heb ik van actief roepende, >1 week stationair blijvende individuen het legbegin bepaald aan de hand van het moment waarop abrupt met roepen werd gestopt. Hierbij ga ik uit van het idee dat gepaarde mannetjes minder actief roepen tijdens paring en eileg. Voor diverse Kwartelkoningen kreeg ik in 1998 echter de indruk dat ze -eenmaal een vrouwtje op eieren hebbend- zich over 200-900 m verplaatsten om daar opnieuw met roepen en vrouwtjeswerving te beginnen. Waarnemingen van deze vogels waren volkomen complementair, zonder enige overlap in ruimte en tijd. Dit gedrag wordt bevestigd door

onderzoek naar gezenderde vogels, waaruit bleek dat mannetjes opeenvolgend polygaam zijn, een vrouwtje lokken, kortstondig stilvallen tijdens de eileg en vervolgens elders opnieuw beginnen te roepen (Schäffer 1995, Tyler & Green 1996). Niettemin moet worden benadrukt dat het legbegin van Kwartel en Kwartelkoning in dit verhaal fictief is; wel zal het in de buurt van de werkelijkheid liggen. Alleen voor de Kwartel heb ik de zekerheid dat ook in het gebied wordt gebroed; op 3 juli 1997 betrapte ik een familie met 11 kleine jongen op het Vroome Veld, op nagenoeg dezelfde plek waar ik in juni een exemplaar had opgejaagd.

Resultaten

Periode van eileg

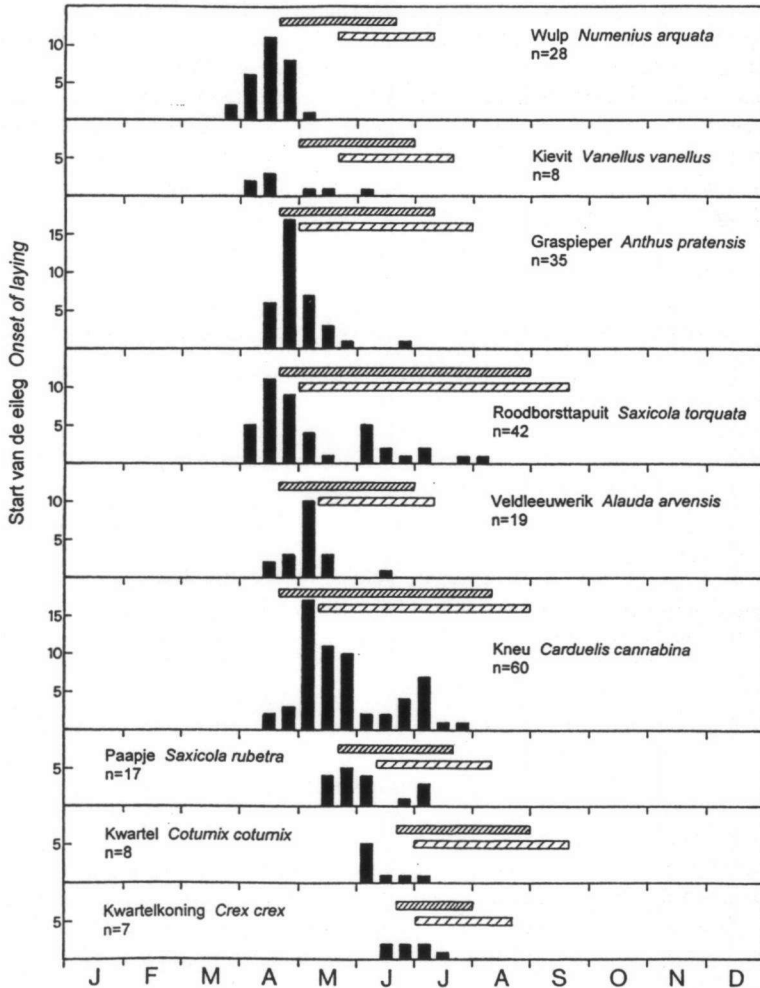
Van negen soorten is het legbegin uitgezet (Figuur 1), gerangschikt van vroege naar late starters op basis van de mediane legperiode (tiendaagse periode waarop 50% van de paren met eileg startte). In de laatste week van maart kunnen al de eerste wulpe-eieren worden gevonden, terwijl de laatste eieren in de eerste decade van augustus worden gelegd door Roodborsttapuit (voor deze soort veelal het derde legsel, of een vervolg op eerder mislukte broedsels) en Kwartelkoning. Opgeteld worden in april en mei de meeste legsels geproduceerd. Afhankelijk van de aankomst op de broedplaats (Paapje, Kwartel en Kwartelkoning brengen de winter in Afrika door) en het al dan niet optreden van tweede legsels (geproduceerd nadat een eerste broedsel is uitgevlogen; komt voor bij Graspieper, Veldleeuwerik, Roodborsttapuit en Kneu, en soms bij Paapje) kennen de soorten een lang dan wel kort broedseizoen.

Broedperiode

Uiteraard is de periode van eileg slechts een deel van de broedperiode. Vogels zijn afhankelijk van hun broedplaats van aankomst tot vertrek. In die periode vindt paarvorming plaats, territoriumafbakening en -verdediging, nestbouw, eileg, bebroeden van de eieren, verzorgen van jongen in het nest (nestblijvers: Graspieper, Roodborsttapuit, Veldleeuwerik, Kneu en Paapje) of buiten het nest (nestvlieders: Wulp, Kievit, Kwartel en Kwartelkoning) en verzorging van jongen nadat deze vliegvlug zijn geworden. Dit alles soms meerdere keren per seizoen. In Figuur 1 zijn deze activiteiten vanaf de eileg weergegeven met balken, op basis van de feitelijke spreiding van broedsels over het seizoen en uit de literatuur bekende gegevens van de duur van de afhankelijkheid van jongen van hun ouders (*Handbuch der Vögel Mitteleuropas*).

Uit deze balken is op te maken dat soorten als Roodborsttapuit, Kwartel en Kwartelkoning tot diep in augustus (met een uitloop tot in september) het terrein benutten voor de opvoeding van hun jongen. Tot in augustus is een deel van de jongen nog niet vliegvlug, en dus kwetsbaar bij drastische ingrepen in het terrein als maaien of vee inscharen. De kwetsbaarheid van de Kwartelkoning is nóg groter, omdat deze in juli en augustus een simultane rui doormaakt. Daarbij worden binnen enkele dagen

alle slag- en staartpennen afgeworpen. De vogels kunnen meerdere weken niet vliegen en beperken hun actieradius tot de vaste foerageerplek (Green *et al.* 1997).

Figuur 1. Legbegin van negen broedvogelsoorten (n = aantal nesten) in het beekdal van de Vledder (voor Veldleeuwerik en Graspieper inclusief Oost-Drenthe); periodes met niet-vliegvlugge jongen aangegeven met horizontale, dicht gearceerde balken, periodes van afhankelijkheid van de ouders met open gearceerde balken. Onset of laying of nine breeding bird species (n = number of nests) in the valley of the Vledder Aa (including data from eastern Drenthe for Skylark and Meadow Pipit); hatching till fledging is depicted by upper horizontal bar, period of dependence on parents after fledging by lower bar.

Nestplaatskeuze

De negen soorten nestelen niet alle op dezelfde plaats in het terrein (Tabel 1). Zeven soorten broeden geheel of grotendeels in open terrein (in dit geval soms wel erg verruigd, dus zeker niet vergelijkbaar met een regulier perceel grasland). Het moge duidelijk zijn dat deze soorten bijzonder veel risico lopen tijdens het maaien. Graspiepers, en in mindere mate Roodborsttapuiten, nestelen bij voorkeur in sloot- en greppelranden; het risico op uitmaaien is hier veel kleiner tenzij specifiek bermen en slootranden worden gemaaid (een bezigheid van de gemeente, waarbij nogal eens een nest sneuvelt). Van de onderzochte soorten is alleen de Kneu bij uitstek een broedvogel van bosopslag en struweel (veelal braam); deze broedvogels lopen geen risico te worden uitgemaaid. Een klein deel van de Kneuen broedt echter in grondnesten in de meest verruigde delen.

Tabel 1. Nestplaatskeuze van negen broedvogelsoorten in het beekdal van de Vledder Aa (voor Graspieper en Veldleeuwerik inclusief Oost-Drenthe). *Nest sites of nine breeding bird species in the valley of the Vledder Aa (including eastern Drenthe for Meadow Pipit and Skylark).*

Nestplaats <i>Nest site</i>	Grasland <i>Grassland</i>	Sloot/Greppel <i>Ditch</i>	Struik/Boom <i>Shrub</i>
Kwartel <i>Coturnix coturnix</i>	8	0	0
Kwartelkoning <i>Crex crex</i>	7	0	0
Wulp <i>Numenius arquata</i>	28	0	0
Kievit <i>Vanellus vanellus</i>	8	0	0
Graspieper <i>Anthus pratensis</i>	6	29	0
Veldleeuwerik <i>Alauda arvensis</i>	19	0	0
Roodborsttapuit <i>Saxicola torquata</i>	31	11	0
Paapje <i>Saxicola rubetra</i>	13	4	0
Kneu <i>Carduelis cannabina</i>	3	7	50

Discussie

Uitstel maaidatum tot 15 juni: niet van toepassing

Discussies over maaibeheer worden gedomineerd door het dogma dat weidevogels adequaat worden beschermd indien het maaien wordt uitgesteld tot na 15 juni. Hierbij wordt volledig voorbij gegaan aan het feit dat de Drentse beekdalen een andere vogelbevolking herbergen dan de 'echte' weidevogelgebieden in de Nederlandse veenweides. Grutto's, Tureluurs, Watersnippen en Kemphanen zijn allang geheel of grotendeels uit de Drentse beekdalen verdwenen, enkele relictten daargelaten (van den Brink *et al.* 1996). In plaats daarvan zijn deze gebieden, zeker indien in handen van natuurbeschermingsorganisaties, bijzonder belangrijk voor soorten als Kwartel, Kwartelkoning (overigens niet ieder jaar, maar nadrukkelijk wel in 1998; van Dijk 1998), Wulp, Paapje en Roodborsttapuit. Gezien ook de dramatische achteruitgang

van Veldleeuweriken in regulier cultuurland zullen de extensief benutte cultuurgraslanden aanzienlijk in belang toenemen voor deze soort.

Geen van deze soorten is gediend bij een maaidatum van 15 juni, integendeel zelfs. Alleen de Wulp heeft rond die tijd gewoonlijk zulke grote jongen dat die zich uit de voeten kunnen maken bij het naderen van de maaibalk. De overige soorten zitten dan echter op eieren, hebben kleine jongen of moeten zelfs nog beginnen met nestbouw (Figuur 1). In 1999 werd schrijnend duidelijk wat het betekent als in half-natuurlijk cultuurgrasland toch wordt vastgehouden aan een maaidatum van 15 juni: in een graslandperceel langs de Doldersummerweg werd zo in terrein van het Drentse Landschap op 14 juni een Kwartelkoning doodgemaaid (waarschijnlijk een mannetje getuige de hoeveelheid grijs aan zijn kop, vleugellengte maximaal gestrekt 147 mm, gewicht 148 gram) en een nest met jonge Paapjes uitgemaaid. Een tweede nest van Paapjes ontsnapte ternauwernood aan hetzelfde lot doordat het maaien in dit perceel werd stilgelegd om verdere destructie te voorkomen. Let wel: dit waren nog maar de bekende nesten en vondsten! Hetzelfde perceel telde ook een roepende Kwartel, die hier mogelijk eveneens een nest had.

Uitgaande van de periodes van legselproductie, jongenverzorging en rui zijn deze soorten gebaat bij een uitstel van de eerste snede tot 1 augustus; in 'late' jaren zouden daar nog twee weken bijgeteld moeten worden.

Gedeeltelijk maaien of vee inscharen tussen 15 juni en 1 augustus: geen alternatieven

De afgelopen jaren hebben beheerders talloze alternatieven bedacht om toch maar gras gemaaid te krijgen. Eén daarvan bestaat uit het sparen van percelen (of liever nog: delen daarvan) waarvan bekend is dat zich daar een broedsel van een kwetsbare vogelsoort bevindt. Hierbij wordt geen rekening gehouden met (a) het feit dat niet alle nestplaatsen van zeldzame, schaarse of kwetsbare soorten bekend zijn, (b) ook algemene vogelsoorten recht van leven en broeden hebben, (c) een nestplaats weinig zegt over de actieradius van een soort, (d) foerageerplaatsen net zo belangrijk zijn als nestplaatsen en (e) uitgespaarde delen extra kwetsbaar zijn in verband met predatoren die worden aangelokt door het vrijgekomen voedselaanbod op de gemaaide delen.

In het hierboven genoemde perceel langs de Doldersummerweg werd, na stillegging van het maaien, een forse groep koeien ingeschaard. Een zeer lage veebezetting kan waarschijnlijk geen kwaad (en kan zelfs verrijkend werken door vergroting van hoogtevariatie in de vegetatie en een grotere insectenrijkdom), maar grote groepen koeien of jongvee zijn destructief voor vogelsoorten met grondnesten (van Eerde 1998, eigen waarnemingen).

Van binnen naar buiten maaien

Onderzoek in Frankrijk (Broyer 1996) en Schotland en Ierland (Stowe & Green 1997) heeft aangetoond dat van binnen naar buiten maaien een aanzienlijke reductie

in sterfte onder kuikens van Kwartels en Kwartelkoningen kan bewerkstelligen, mits althans de gemiddelde maaidatum werd verschoven naar begin juli (per vrouwtje 20% meer kuikens opgevoed tot zelfstandigheid) of naar augustus (nog eens 10% extra). Bij het maaïen was het overigens belangrijk dat de maaier goed oplette of hij vogels zag lopen (en daar rekening mee hield), terwijl waarnemers elders in het perceel aanwezig waren en zodoende potentiële predatoren afschrikten.

Voordelen van laat maaïen

Laat maaïen betekent dat planten kunnen bloeien en zaad zetten. Bloeiende planten zijn aantrekkelijk voor insecten, die op hun beurt insectenetters aantrekken. De activiteiten van broedende Paapjes bleken zich in 1991 geheel af te spelen in de kruidenrijke delen van ongemaaide graslandpercelen, voor zover althans in half-natuurlijke staat (Bijlsma 1992). De insectenrijkdom was daar vele malen groter dan in het omringende cultuurland. Exact dezelfde conclusie werd getrokken bij onderzoek in verschillende graslandhabitats in Baden-Württemberg (Oppermann 1999). Een tweede voordeel van laat maaïen bestaat uit de grote zaadproductie. In 1999 kwam dat fraai aan het licht in het beekdal ten noorden van de Doldersummerweg. Voor het eerst sinds 1990 werden hier rondzwervende groepjes Ringmussen (10-50 ex./groep) gezien die zich tegoede deden aan de zaden van grassen, overal klonk het gekwetter van Kneuen met hun pas uitgevlogen jongen, het getierelier van Veldleeuweriken was niet van de lucht.

Niet alleen Rode Lijstsoorten, niet alleen geld

Er bestaat een toenemende tendens het natuurbelang van een gebied af te meten aan het aantal Rode Lijstsoorten dat er voorkomt. (Een krankzinnige -in de letterlijke betekenis van het woord- variant hiervan waart momenteel onder de naam Programma Beheer rond.) Bovenstaande waarnemingen van Ringmussen en Kneuen bewijzen echter dat 'gewone' soorten een even goede graadmeter zijn hoe een terrein er voorstaat. Immers, hoe afgetakeld moet een gebied zijn om geen Veldleeuweriken of Ringmussen te herbergen? Toch is dat de huidige stand van zaken. Zelfs deze voorheen zeer talrijke soorten sijpelen tussen onze vingers weg. Dit benadrukt nog eens de verantwoordelijkheid van de beheerders van natuurgebieden: niet alleen zeldzame of schaarse vogels zijn het beschermen waard, ook de algemene (of beter gezegd: hun leefgebied). In de bepaald niet archetypische 'weidevogelgebieden' van Drenthe (en veel andere plaatsen in het land) zijn vogels gebaat bij aan langdurig uitstel van de maaidatum, het liefst tot na 1 augustus.

Summary: Mowing in relation to onset of laying of breeding birds in river valleys

In The Netherlands, mowing in semi-natural grasslands is normally delayed until 15 June, in order to protect broods of 'meadow birds'. This practice, however, is based

on breeding seasons of Lapwings, Black-tailed Godwits, Redshanks, Snipes and Ruffs. In many nature reserves in grasslands in Drenthe 'typical' meadow birds are (and sometimes have been for ages) only present at low densities. Instead, there importance is exemplified by high densities of Quail, Corncrake (at least in some years, as in 1998), Curlew, Skylark, Meadow Pipit, Stonechat, Whinchat and Linnet. The breeding seasons of these species cover the period from mid-March through mid-September (Fig. 1). Given their nesting sites (Table 1) and habitat use mowing should be delayed till after 1 August if successful breeding is to be guaranteed.

Literatuur

- Bijlsma R.G. 1992. Habitatgebruik van Paapjes *Saxicola rubetra* in extensief en intensief beheerde cultuurgraslanden. Drentse Vogels 5: 51-61.
- Bijlsma R.G. 1994. Wulpen en vossen: gaat dat samen op het Wapserveld? SOVON-Nieuws 7(2): 16.
- Bijlsma R.G. 1996. De nestkaart: hoe, wat, waar, waarom. Derde versie, SOVON, Beek-Ubbergen.
- van den Brink H., van Dijk A., van Os B. & Venema P. 1996. Broedvogels van Drenthe. Van Gorcum, Assen.
- Broyer J. 1996. Les 'fenaçons centrifuges' une méthode pour reduire la mortalité des jeunes râles de genets *Crex crex* et cailles des bles *Coturnix coturnix*. Terre et Vie 51: 269-276.
- van Dijk A.J. 1998. De Kwartelkoning *Crex crex* in Drenthe: terug van weggeweest. Drentse Vogels 11: 11-20.
- van Eerde K. 1998. Het Paapje *Saxicola rubetra* als broedvogel van extensief gebruikt cultuurland in het Dwingelderveld. Drentse Vogels 11: 51-56.
- Green R.E., Rocamora G. & Schäffer N. 1997. Populations, ecology and threats to the Corncrake *Crex crex* in Europe. Vogelwelt 118: 117-134.
- Oppermann R. 1999. Nahrungsökologische Grundlagen und Habitatsprüche des Braunkehlchens *Saxicola rubetra*. Vogelwelt 120: 7-25.
- Pain D.J. & Pienkowski M.W. (eds.) 1997. Farming and birds in Europe: The Common Agricultural Policy and its implications for bird conservation. Academic Press, San Diego.
- Schäffer N. 1995. Rufverhalten und Funktion des Rufens beim Wachtelkönig *Crex crex*. Vogelwelt 116: 141-151.
- Stowe T.J. & Green R.E. 1997. Response of Corncrake *Crex crex* populations in Britain to conservation action. Vogelwelt 118: 161-168.
- Tyler G.A. & Green R.E. 1996. The incidence of nocturnal song by male Corncrakes *Crex crex* is reduced during pairing. Bird Study 43: 214-219.

Adres: Doldersummerweg 1, 7983 LD Wapse.